

УДК 371
С 51

Олеся СМОЛІНСЬКА

ПЕДАГОГІЧНІ НАРАТИВИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті висвітлюється проблематика використання дослідниками нарративного підходу щодо педагогічних творів В.О. Сухомлинського, зокрема проаналізовано наративи особистого досвіду, можливості психолого-педагогічного прогнозування на основі наративів, здійсненого педагогом. Здійснено спробу здійснення нарративного аналізу засадничого твору В.О. Сухомлинського “Серце віддаю дітям”.

***Ключові слова:** В.О. Сухомлинський, нарративний підхід, “Серце віддаю дітям” культурно-освітній простір.*

Постановка проблеми. Сучасна наука, в тому числі й педагогічна, зіткнулася з великою кількістю проблем, з яких найбільш гострою, причому не лише для пострадянського простору, стала методологічна розмаїтість. Існування чітких методологічних орієнтирів, з одного боку, страхує науковий пошук від тупикових напрямків, відмітаючи їх як заздалегідь неперспективні з позицій конкретної методології, з іншого – звужує поле дослідження, обмежує думку, що, врешті, зумовлює її вихолощення. У зв'язку із цим, проблеми педагогічної освіти і науки, перетнувшись у площині життєдіяльності університету, теж підпали під дію методологічного релятивізму, через що збагатившись тематично, втратили у плані практичних проєкцій наукових здобутків на площину якості підготовки майбутніх педагогів. Одночасно, як зазначає О.В. Сухомлинська, серйозною проблемою педагогічної науки стало бажання “охопити всі педагогічні феномени в часі і просторі”, що “нерідко є алогічним і безсистемним прагненням залучити до пошуку якомога більше

© Смолінська Олеся, 2014

авторитетів, джерел, матеріалів і не компенсується вдало обраною проблемою” [9, 13]. Найбільшого поширення останнім часом набувають міждисциплінарні підходи, які, застосовуючись не лише у різних дисциплінах одного циклу (наприклад, соціально-гуманітарного), а й у різних галузях науки (природничих, гуманітарних), відкривають нові можливості для дослідників завдяки урізноманітненню точок зору, збагаченню термінології. Пожвавлення інтересу до “м’яких” методологічних стратегій [13, 18] в сучасних соціогуманітарних дослідженнях найперше зумовлене їх новизною, крім того, увагою до одиниць (особистості, феноменів, документів), можливістю розширення дослідницького інструментарію за рахунок націленості на вивчення слів (а не чисел). Такий підхід, на противагу кількісному, виходить із положень про пріоритетність польових форм роботи, увагу до соціокультурного контексту, прагнення до багатства й цілісності описування, інтерес до одиничних випадків, індуктивний підхід до відомостей, гнучкість та відсутність жорсткої регламентації дослідження, осмислення досліджуваного як суб’єкта дослідження, підвищена увага до мовних символів, орієнтація на вивчення смислів та переживань, опора на рефлексивність дослідника [13, 20]. За висловом Ч. Реджина [17], якщо кількісні підходи мають справу з декількома змінними та великою кількістю випадків, то якісні – з декількома випадками та великою кількістю змінних. Одним із таких підходів є наратологічний, зміст якого, на відміну від герменевтичного з його вивченням смислів, полягає у тому, що предметом аналізу може бути не лише текст, а й спосіб його опанування як автором, так і читачем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає можливість виявити брак достатньо аргументованих праць не лише з проблеми наратологічного підходу в опрацюванні педагогічних першоджерел, зокрема творів В.О. Сухомлинського, а й у педагогічних дослідженнях загалом, де ставляться завдання якісного аналізу педагогічних ідей чи явищ. Проблематиці наратології присвячено низку праць, зокрема, І.В. Троцук [12] характеризує можливості наративного аналізу в соціології, є окремі публікації щодо застосування цього підходу в педагогічних науках, наприклад, О.В. Сухомлинська, аналізуючи проблеми історії педагогіки як наукової галузі, звертає увагу на “відсутність системного аналізу всього проблемного поля історико-педагогічної науки... проблему вироблення і застосу-

вання нової методології дослідження, без якої навіть нова проблематика не зробить наше розуміння старих тем більш глибоким” [8]; Л. Ваховський оцінює його як можливість не лише довідатися факти з історії педагогіки, а й “те, що ми про це минуле розповідаємо” [1, 43]; Н. Сейко, вивчаючи методологічні проблеми дослідження добродійності в історії освіти, стверджує, що, з огляду на джерела дослідження (листи, спогади, архівні документи), “аксіологічний зміст такого нарративу полягає у створенні власної соціально-педагогічної історичної інтерпретації, авторських оцінок соціальних відносин, ціннісно-мотиваційного контексту життя людей, культурного фону подій досліджуваного періоду” [6, 67]. Історико-педагогічним подіям, на думку Є. Коваленко [4, 30 – 31], при цьому надається форма і смисл, текстовий структурний поділ: початок, середина, кінець етапу, періоду, процесу тощо), тобто нарратив дає змогу описувати історико-педагогічний процес як цілісний, поліконтекстуальний, специфічний та науковий текст. Таким чином, автори сходяться на думці про доцільність застосування наратологічного підходу як методологічного в дослідженнях історико-педагогічного характеру.

Вивчення педагогічних нарративів В.О. Сухомлинського поки що репрезентоване окремими розвідками, здебільшого дослідники здійснюють вивчення його ідей поза рамками нарації, є філологічне дослідження В. Волошиною мовно-жанрових особливостей педагогічних праць видатного українського педагога, проте дослідниця, розкриваючи характерні ознаки мовної особистості педагога, здійснюючи мовно-літературний аналіз його творів [2], не ставить своїм завданням пов’язати об’єктивні педагогічні процеси та їх суб’єктивну реальність, представлену як педагогічний досвід. Цікавим з позицій наратології є нарис письменника-публіциста П. Сумарокова “Яблука із саду Сухомлинського” [7], де автор накладає нарративи В.О. Сухомлинського та власні, водночас створюючи новий текст. Проте цілісне дослідження педагогічних систем, репрезентованих авторськими нарративами, ще не здійснювалося, тому вивчення педагогічного нарративу В.О. Сухомлинського є на часі ще й із огляду на його літературну вишуканість.

Метою статті є показ можливостей наратологічного підходу в дослідженні індивідуальної педагогічної культури

В.О. Сухомлинського, концептуально викладеної ним у творі “Серце віддаю дітям”.

Поняття нарративу, вийшовши за межі літературознавства, поступово стає одним із методологічних конструктів, досліджується з різних позицій: філософської актуалізації (Й. Брокмейер, Т. Воропай, Л. Газнюк, Ж.-Ф. Ліотар, О. Трубіна, Р. Харре); лінгвістичної парадигми та наратології (Р. Барт, М. Бахтін, Ж. Дерріда Ж. Женетт, Ж. Лакан, К. Леві-Стросс, П. Рікер, М. Фуко); психології як теорія життєвих сценаріїв (Дж. Брунер, Д.-П. Макадамс, С. Томкінс); історії (Ф. Анкерсміт Г. Арендт, Х. Уайт,); соціології як нарративний аналіз (Н. Козлова, І. Троцук, О. Ярська-Смирнова), поступово входить і в термінологічне поле педагогіки. Наратив як персоніфікований спосіб донесення змісту та його сучасна, постмодерна, варіація – метанаратив як “система пояснення, що організовує суспільство і слугує для нього засобом виправдання” [5, 6], запропонована Ж. Ліотаром для характеризувannya культури перехідного періоду, коли сформовані модусо-мисленнєві моделі пізнання дійсності, накладаючи на людину певні обмеження у вигляді набору рамок для її висловлювань, водночас є активними елементами системоутворення параметрів усвідомлення та засвоєння чужого досвіду, – поняття, цілком застосовні щодо якісної характеристики завдань передачі досвіду як в аспекті загальної, так і університетської педагогічної, у тому числі післядипломної, освіти.

Наратологічний підхід розробляли: Т. Сарбін спочатку як метод практичної психології, пізніше – як підхід нарративної психології; К. Джерджен – у теорії та практиці соціального конструкціонізму, де експериментальні методики, поєднавшись із нарративними, збагачують соціально-психологічне дослідження, відкриваючи можливості експерименту не лише з методиками, а й і з формами наукового вираження, які він вважав надто формальними, монологічними, сухими; Д. Макадамс, згідно з яким життєві історії (нарративи) відображають ту культуру, у лоні якої створюються та розповідаються, “історії живуть в культурі”, що близько до поняття метанаративу Ж. Ліотара, при цьому ідентичність зумовлюється культурою, а не конструюється людиною, а це важливо у вивченні культурно-освітнього простору, в межах якого активно відбуваються ідентифікаційні процеси; Е. Гідденс, який змінив підхід у вивченні соціальної системи, зазначивши, що “вивчати

структурацію соціальної системи означає вивчати способи, з допомогою яких ця система через застосування інтегративних правил і засобів... організується та відтворюється у взаємодії” [16, 66] та багато інших дослідників.

Досі виділено такі базисні характеристики наратологічного підходу, як ретроспективність – аналіз подій минулого крізь їх проєкцію на сучасність і на майбутнє; перспективність – залежність історичної оцінки від власної авторської позиції дослідника з проєкцією на майбутнє; вибірковість – добирання саме тієї інформації, яка б дозволила множинність інтерпретацій історико-педагогічних подій на тлі певного культурного контексту; специфічність – вплив історико-педагогічного знання на формування соціальної ідентичності з минулим; комунікативність – вплив на історико-педагогічне знання культурного дискурсу; фіксивність – взаємозалежність історичних інтерпретацій і соціальних умов, у межах яких вони є значущими, суттєвими в очах дослідника (педагога, студента). Всі вони, безперечно, пов’язують наратологічний підхід з еволюційно-функціональним та феноменологічно-герменевтичним, можуть повноцінно застосовуватися ними, оскільки функціями наратології є як ретроспективність, так інтерпретаційність. Щодо культурно-освітнього простору педагогічного університету вважаємо більш дієвим щодо сучасних обставин його застосування як окремого підходу першочергово в історичному ракурсі – доступному для вивчення через результати діяльності, першоджерела, а також зважаючи на його (культурно-освітнього простору) своєрідну часову розшарованість (базуючись на минулому досвіді культури навчати майбутнє покоління), при цьому для наратологічного дослідження найбільш відповідним буде текст-історія (Х. Уайт розрізняв три типи історичних текстів: аннали, хроніки та історії, де аннали – сукупність розрізнених відомостей про події, об’єднаних спільною датою (інші зв’язки між ними не існують); хроніки відрізняються від анналів наявністю спільної теми, хоча описувані факти справляють враження довільно підібраних, не пов’язаних між собою; історії, що найбільше відповідають критеріям наративного підходу, містять, крім фактів, виклад їх причинно-наслідкової зв’язаності).

На відміну від контент-аналізу з його точністю відображення очевидних змістів, герменевтичного з його інтерпретацією

смислів, нарративний аналіз дає можливість виокремити загальну характеристику способу вираження значень, фактично, нарратив відображає саморозуміння суб'єктом самого себе. Практично це відбувається шляхом типологічних спроб (виділення типів та підтипів, кількість яких може зростати), розширення класифікаційних критеріїв, з допомогою яких один і той самий нарратив може бути охарактеризований на основі віднесення його до іншої типології. Щодо великих груп, в тому числі педагогічного університету, у контексті вивчення рис його культурно-освітнього простору потребує уваги дослідника відбір репрезентативних даних якісного типу, валідизація результатів, оскільки, на відміну від одиниці-особистості, колективна особистість не в змозі бути колективним автором біографічного нарративу, натомість дослідник, стикаючись із “культурною поліфонією”, здійснює власний, часто суб'єктивізований відбір фактів. З цією проблематикою перегукуються і “розповідна ідентичність” П. Рікера, і “чужий” Г. Зіммеля.

Наратологічний підхід останнім часом поширюється і в соціально-гуманітарних, і в природничих науках “в медицині, праві, історії, антропології та психотерапії нарратив складають продукти наукової діяльності; у філософії, культурології, теології – швидше поглинаються і перемелюються в аналітичних жорнах” [15, 518], тому й педагогіка не залишилася поза його впливом, хоча методологічна складність є очевидною: близькість і до антропології, і до філософії. Технологічно, згідно з П. Томпсоном, нарративний метод як щодо аналізу нарративів культурно-освітнього простору, так і щодо авторських педагогічних може бути застосований по-різному: тлумаченням нарративу з позицій найбільш поширених культурних міфів даного соціуму (школи радості, років дитинства (у В.О. Сухомлинського), студентської молодості, сивочолої мудрості викладачів, кузні кадрів щодо педагогічного університету); оцінка нарративу з жанрової точки зору, зокрема оцінка стилю розповіді та впливу форми на зміст (наприклад, вплив актуальної соціальної ролі (товариша, наставника)); вияв символічного значення мовленевих конструкцій: їх надлишковість, виправданість, ступінь оригінальності форми (наприклад, як на зміст розповіді впливає посада (у В.О. Сухомлинського – директор-вчитель), успішність у навчанні, віднесення себе до класів чи страт, багатство і різноманітність мовленевих моделей). У творі “Серце віддаю дітям” В.О. Сухомлин-

ському вдалося поєднати обидва (досвідний і аналітичний) способи творення наративу, про що йтиметься далі.

В історії української педагогічної думки виникло чимало блискучих наративів, у числі яких твори К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка, але найбільш вишуканими як у стильовому, так і смисловому плані є наративи В.О. Сухомлинського. Цінності педагогічним творам українського педагога додає те, що, за своєю сутністю, це були метанаративи іншої, нерадянської, культури, попри те, що Василь Олександрович, вимушено йдучи назустріч рекомендаціям видавців (по суті – цензорів), вносив відчутні зміни у свої тексти. Показовим цей факт став завдяки новому виданню у 2012 р. зусиллями О.В. Сухомлинської автентичного тексту його книги “Серце віддаю дітям”, що, поза всякими сумнівами, є найяскравішим прикладом модерного педагогічного наративу, починаючи з назви, у якій відображена сутність педагогічного покликання, що відрізняє діяльність педагога від ремісництва (педагогічної схоластики), та закінчуючи фактом визнання цього наративу європейським та світовим співтовариством як культуровідповідного щодо цінностей людської цивілізації загалом, свідченнями чого є факт видання цієї книги спочатку за кордоном (в Німеччині) і її переклади 30 мовами світу.

У наратологічному аналізі творчої спадщини В.О. Сухомлинського слід враховувати дуальність такої аналітики: з одного боку – вивчення фабули (безпосереднього практичного досвіду, що висвітлюється), з іншого – способу комунікації автора з читачем. Автор твору “Серце віддаю дітям”, жанрова приналежність якого й досі не визначена остаточно саме через специфічність викладу (найближче – педагогічна агіографічна повість), описуючи власний професійний досвід та рефлексії, відсуваючи на задній план особисті, водночас усвідомлює особливості сприймання свого тексту читачем, який “оживлятиме” його, зважаючи на актуальний метанаратив та, відповідно, долатиме його первинне значення, формуючи модерний український педагогічний дискурс. Історія існування цього твору показує, що він не втратив актуальності, тобто, використавши метанаратив гуманізму, Василь Олександрович зміг подолати просторово-часовий комунікативний розрив, зберігши при цьому професійну цінність фабули твору. Агіографічність, сенс якої – у написанні педагогічного “життя”, прослідковується як лінія почуттів

автора – своєрідна “лінія серця”, прояв кордоцентричності, у соціально-культурному аспекті дає можливість реконструювати характер духовності В.О. Сухомлинського, та, опосередковано, його епохи, чому дуже сприяють додані у новому виданні зразки листування з видавництвами (розділ “Редакційні стратегії”).

Повертаючись до поняття метанаративу як способу вираження культури, доцільно з’ясувати природу тої культурної формації, яку прагнув зобразити у своїх працях В.О. Сухомлинський, коли, ідучи за Шевченковим “Раз добром нагріте серце вік не прохолоне” [14, 193], вів мову про головне завдання педагогічної діяльності в контексті того, що “гармонійне виховання полягає в тому, щоб моральне багатство багатогранної діяльності людини, яку ми виховуємо, накладалось на всі сфери духовного життя школи” [10, 74], урівноважуючи цю тезу міркуванням про смисл духовного життя школи, який “полягає в тому, що в кожному вихованцеві пробуджується його індивідуальна людська неповторність” [10, 78]”. Характеризуючи духовне життя школи (в сучасній термінології – її культурно-освітній простір) педагог веде мову про “рух, життя знань”, пробудження “індивідуальної людської неповторності”, звідси – “енергію думки” [10, 78].

Вводячи у “Серце віддаю дітям” розповіді про сім’ї дітей, характеризуючи в емоційній розповідній формі їхній виховний потенціал, В.О. Сухомлинський відразу ж, у передмові, обґрунтовує доцільність чужорідного радянській педагогіці наративу необхідністю чесної “спрямованості усієї системи виховної роботи”, існуванням її індивідуального виміру, отже, наявністю прогностичних можливостей, стверджених педагогом як віра “в могутню силу виховання” [11, 36]. Там-таки, у передмові, Василь Олександрович пояснює зміст ще одного наративного елемента – вибору назви твору між остаточним та варіантом “Як я люблю дітей” (проміжний – “Серце, віддане дітям”), при цьому, бажаючи об’єктивізувати свою позицію, щоби нейтралізувати прямолінійність педагогічного впливу на читача, “нікому не накидаючи своїх думок, не закликаючи працювати тільки так, як розповідається в цих книгах” [11, 31], педагог-вчений здійснює одну із провідних наратологічних операцій – турботу про сприйняття тексту читачем різного рівня підготовленості.

Педагогічний наратив “Серце віддаю дітям” – дуальний: має виразну спрямованість на якість прийняття основних сюжетно-

змістових елементів читачем завдяки тому, що його “ліричні”, “польові” замальовки, яких є не менше половини у тексті, ведуться від першої особи, а отже, виникає відчуття причетності до подій, що відбуваються. Про це Василь Олександрович пише: “Якщо говорити мовою тонких **людських** (виділено В.О. Сухомлинським) відносин, то ця праця присвячена серцю педагога” [11, 33]. Друга частина – власне педагогічні роздуми науковця – другий ракурс тих же подій, їх інтелектуальне опрацювання (обґрунтування, пояснення, узагальнення тощо) В.О. Сухомлинським – вже із безособовими формами (інфінітиви) чи з позицій відстороненості (від третьої особи). Така двоплановість, наявність двох ліній – професійно-практичної, з емоційною складовою, та професійно-теоретичної, з інтелектуальною домікантою, не спричинює дискурсивності, навпаки, гармонізує педагогічну діяльність, проявляючи її глибину.

Висновки. Педагогічна проблематика, розширюючись за рахунок різноманітності методологічних підходів, спонукає дослідників вибрати з них такі, що сприятимуть поступу науки і практики. Одним із них є наратологічний підхід, застосування якого уможливорює глибше висвітлення змістів не лише в їх очевидних значеннях, а й з урахуванням контекстуального поля, що впливало на автора та дія якого була ним врахована і передана. Розшифрування педагогічних нарративів В.О. Сухомлинського, прояв усіх можливих смислів його творів, у тому числі художніх, поступове розкриття того, що означають написані знаки (символи) та мовні конструкції – деконструкція його текстів, згідно з Ж. Дерріда [3], може сприяти виникненню нового наративу, який, будучи продуктом осмислення текстової реальності, допоможе сучасним педагогам, дослідникам, глибше зрозуміти й осмислити власний досвід, побудувати власний професійний світ. Це значний і перспективний пласт новітніх педагогічних досліджень.

Література

1. Ваховський Л.Ц. Наратив у історико-педагогічному дослідженні: методологічний аналіз / Леонід Цезарович Ваховський // Шлях освіти. – 2007. – № 1. – С. 42 – 45.

2. Волошина В.В. Мовно-жанрові особливості педагогічних праць В.О.Сухомлинського : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В.В. Волошина. – К., 2006. – 275 с.
3. Деррида Ж. О грамматологии / Жак Деррида ; пер. с фр. и вст. ст. Н. Автономовой. – М. : Ad Marginem, 2000. – 512 с.
4. Коваленко Є.І. Методологічна функція історії педагогіки у становленні майбутнього педагога / Євгенія Іванівна Коваленко // Наукові записки. Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 4. – С. 27 – 35.
5. Лиотар Ж. Состояние постмодерна / Жан Лиотар. – М. : Алетейя, 1998. – 160 с.
6. Сейко Н.А. Методологічні проблеми дослідження доброчинності в історії освіти / Наталія Андріївна Сейко // Освіта та педагогічні науки. – 2012. – № 1 (150). – С. 63 – 70.
7. Сумароков П. Яблука із саду Сухомлинського: спогади про педагога / Павло Сумароков // Освітнянське слово. – 2004. – Вересень. – С. 3.
8. Сухомлинська О.В. Історія педагогіки як наука і навчальний предмет: актуальні проблеми [Електронний ресурс] / Ольга Василівна Сухомлинська // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – Вип. 3. – Режим доступу : http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/3/vupysk_25.pdf.
9. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / Ольга Василівна Сухомлинська // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 13 – 18.
10. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С. 53 – 206.
11. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / Василь Олександрович Сухомлинський. – Х. : Акта, 2012. – 537 с.
12. Троцук И.В. Теория и практика нарративного анализа в социологии : монография / Ирина Владимировна Троцук. – М. : И-во “Уникум-центр”, 2006. – 207 с.
13. Улановский А.М. Качественные исследования: подходы, стратегии, методы / Алексей Маркович Улановский // Психологический журнал. – 2009. – Т. 30. – № 2. – С. 18 – 28.
14. Шевченко Т.Г. Сон / Тарас Григорович Шевченко // Кобзар. – К. : Радянська школа, 1983. – С. 188 – 201.
15. Franzosi R. Narrative Analysis – or Why (and How) Sociologists should be Interested in Narrative / Roberto Franzosi // Annual Review of Sociology. – 1998. – Vol. 24. – P. 517 – 554.

16. Giddens A. Central Problems in Social Theory : Action, Structure and Contradiction in Social Analysis / A. Giddens. – London : Macmillan Press, 1979. – 294 p.

17. Ragin C.C. The Comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative strategies / Charles C. Ragin. – USA : University of California Press, 1987. – 218 p.

Смолинская Олеся. Педагогические нарративы В.А. Сухомлинского. В статье освещается проблематика использования исследователями нарративного подхода к педагогическим сочинениям В.А. Сухомлинского, в частности проанализированы нарративы личного опыта, возможности психолого-педагогического прогнозирования на основе нарративов. Осуществлена попытка проведения нарративного анализа фундаментального сочинения В.А. Сухомлинского – “Сердце отдаю детям”.

Ключевые слова: В.А. Сухомлинский, нарративный подход, “Сердце отдаю детям”, культурно-образовательное пространство.

Smolinska Olesia. Pedagogical narratives of V.A. Sukhomlynskyi. The article highlights the problems of researchers using the narrative approach to pedagogical writings of V.A. Sukhomlinsky particularly analyzed narratives of personal experience, the possibility of psychopedagogical prediction based on narratives. The attempt of the narrative analysis of the fundamental works of V.A. Sukhomlinsky – *To children I give my heart*.

Key words: V.A. Sukhomlynskyi, narrative approach, *To children I give my heart*, cultural and educational space.